

XX АСР СУРИЯ РОМАНЧИЛИГИ ХУСУСИЯТЛАРИ

АБДУЛЛАЕВ АБДУЛҲАЙ

Филология фанлари номзоди, доцент, ЎХИА

Аннотация. Мақолада XX аср иккинчи ярмидан кейин Сурия адабиёти тараққиётининг асосий тенденциялари, Сурия романнавислигининг ривожланиши муаммолари очиб берилади, XX аср араб адабиётидаги эволюциянинг айрим жиҳатлари айтиб ўтилади. Мақолада араб дунёсидаги адабий жараён ривожланишининг типологиясини ёритиб беришга ҳаракат қилинади. Сурия адабиётида реалистик йўналишнинг шаклланиши, ижтимоий адабиёт, реалистик адабиётга қизиқиш тобора ортиб борган давр белгиланади. Суриянинг энг йирик ёзувчиси Ханна Минанинг ижодида умуман араб дунёсига хос адабий жараённинг муҳим типологик хусусиятлари чуқур ва ёрқин жиҳатлари билан намоён бўлганлигини кўрсатишга ҳаракат қилинади. Сурия адабиётидаги романларнинг бадиий ва таркибий таҳлили ҳамда таниқли суриялик романнавис Ханна Минанинг адабий ва илмий мероси ёритилади. Шунингдек, Ханна Минанинг Сурия адабиёти, хусусан, Сурия романнавислиги тараққиётидаги муҳим ўрни ва ролини очиб бериш орқали Сурия романнавислигининг ривожланиши хусусиятлари кўрсатилади. Замонавий араб адабиётидаги янги тенденциялар кўрсатилади, жумладан, XX аср иккинчи ярмида Суриядаги адабий муҳит очиб берилади, суриялик адабиёт-шунослар ва адабий танқидчиларнинг миллий араб адабиётида роман жанрини ривожлантиришга бағишланган илмий ишлари шарҳланади. Сурия адабиётида янги эстетик қарашлар ҳамда янги адабий йўналишлар шаклланиши жараёни очиб берилади.

Таянч сўз ва иборалар: Сурия адабиёти, роман, Ханна Мина, араб романчилиги, реализм, наср, поэтика, Сурия ёзувчилари, Сурия, араб олами, араб адабиёти, жанрлар, сюжет, араб маданияти, адабий муҳит.

Аннотация. В статье раскрываются основные тенденции развития сирийской литературы после второй половины XX века, проблемы развития сирийского романизма и некоторые аспекты эволюции арабской литературы XX века. Статья призвана пролить свет на типологию развития литературного процесса в арабском мире. Отмечается формирование реалистического направления в сирийской литературе, социальной литературе, период растущего интереса к реалистической литературе. В работе величайшей сирийской писательницы Ханны Миной предпринята попытка показать, что важные типологические особенности литературного процесса, присущего арабскому миру в целом, проявляются в глубоких и ярких аспектах. Освещен художественный и структурный анализ романов в сирийской литературе, а также литературное и научное наследие знаменитой сирийской писательницы Ханны Миной. Он также подчеркивает особенности развития сирийского романа, раскрывая важное место и роль Ханны Миной в развитии сирийской литературы, в частности сирийского романизма. Выделяются новые тенденции в современной арабской литературе, в том числе литературная среда в Сирии во второй половине XX века и научная работа сирийских литературоведов о развитии жанра романа в национальной арабской литературе. Раскрыт процесс формирования новых эстетических взглядов и новых литературных течений в сирийской литературе.

Опорные слова и выражения: сирийская литература, роман, Ханна Мина, арабский романизм, реализм, проза, поэтика, сирийские писатели, Сирия, арабский мир, арабская литература, души, сюжет, арабская культура, литературная среда.

Abstract. The article reveals the main trends in the development of Syrian literature after the second half of the twentieth century, the problems of the development of Syrian romanism and some aspects of the evolution of Arabic literature of the twentieth century. The article is intended to shed light on the typology of the development of the literary process in the Arab world. The formation of a realistic trend in Syrian literature, social literature, a period of growing interest in realistic literature is noted. The work of the greatest Syrian writer Hannah Mina made an attempt to show that important typological features of the literary process inherent in the Arab world as

a whole are manifested in deep and vivid aspects. The artistic and structural analysis of novels in Syrian literature, as well as the literary and scientific heritage of the famous Syrian writer Hannah Mina, are highlighted. He also emphasizes the peculiarities of the development of the Syrian novel, revealing the important place and role of Hannah Mina in the development of Syrian literature, in particular Syrian novelism. New trends in modern Arabic literature are highlighted, including the literary environment in Syria in the second half of the twentieth century and the scientific work of Syrian literary scholars on the development of the novel genre in national Arabic literature. The process of the formation of new aesthetic views and new literary movements in Syrian literature is revealed.

Keywords and expressions: Syrian literature, novel, Hannah Mina, Arabic romance, realism, prose, poetry, Syrian writers, Syria, the Arab world, Arabic literature, souls, plot, Arabic culture, literary environment.

XX асрнинг 50-йиллари ўрталаридан 70-йиллари охиригача бўлган давр араб адабиёти тарихида, хусусан, Сурия адабиёти тарихида муҳим ўрин тутди. Ушбу даврни араб адабиёти анъаналаридан узоқлашиш даври деб аташ мумкин, бу даврда анъанавий элементлар ҳали тўлиқ сиқиб чиқарилмаган, Европа маданиятининг ютуқлари эса соф миллий эстетик қарашлар филтритдан ўтган. Бизнингча, бу давр араб дунёсидаги адабий жараён ривожланишнинг типологиясини тушуниш учун жуда муҳим. Мазмуннинг ҳаққонийлиги ва воқеликнинг ҳар қандай ҳодисасини ижтимоий-ахлоқий ва эстетик қадриятларга айлантиришга уриниш – булар эҳтимол сўз бораётган давр адабиётининг икки асосий хусусиятидир¹.

XX аср араб мамлакатлари ёзувчиларининг асарларига диққат билан назар ташланса, аввало, уларнинг мавзуси, кўтарилган муаммолар ва муаллифларнинг бадиий услуби қанчалик хилма-хил эканлигини кўриш мумкин. Араб танқидчиларининг фикрича, адабиёт, айниқса, роман жанрининг ижтимоий аҳамияти бекиёс даражада ўсди, китобхонларнинг романга бўлган қизиқиши ортди. Араблар эътироф этган, умумараб минтақасида тан олинган бутун бир адиблар авлоди юзага келади. Булар сирасига мисрлик Жамол ал-Ғитоний, Юсуф ал-Қуайд, суриялик Ханна Мина, Хоний ар-Роҳиб, фаластинлик Ҳасан Канафоний, Эмил Ҳабибий, ироқлик Ғойиб Туама Фармон, Абдурахмон Мажид ар-Рубоий, суданлик Солиҳ ат-Тойиб, жазоирлик Ваттор ат-Тоҳир ва Абдулҳамид ибн Ҳадук ва бошқаларни киритиш мумкин. Санаб ўтилган ёзувчилардан ҳар бирининг нафақат ўз мавзуси, балки ўзига хос ёзув услуби, ўз дунёқараши, нуқтаи назари бор. Бу ёзувчиларнинг ҳар бири ўзига хос, фарқли. Уларнинг умумий, ўхшаш жиҳатлари борми? деган савол туғилади. Бу уларнинг барчаси учун умумий бўлган, услуб бирлиги эмас, албатта, ёзиш услуби ҳам эмас, юқорида айтиб ўтилганидек, ўтган аср одамлари ҳаётининг энг муҳим томонларига мурожаат қилишларида, ва шу билан бирга, муаллифлар риоя қиладиган ахлоқий ва эстетик қадриятларнинг барқарор тизимида намоён бўлади.

XX аср охири араб адабиётида реализм ҳукмронлик қилар эди ва бу нарса китобхон билан мулоқот ўрнатишнинг ягона йўли эканига ишонч ҳосил қилиш учун кўплаб нотўғри тушунчаларни бартараф этиш керак эди. Замонавий Сурия адабиёти ҳануз етарли даражада ўрганилмаган. Ҳозирга қадар Сурия адабиётида роман жанрининг юзага келиши муаммоси ҳал этилмаган, Сурия насрининг миллий ўзига хослиги масаласи кун тартибига қўйилмаган.

Реалистик йўналиш урушдан кейинги давр мобайнида ривожланди; 70-йилларда у кекса авлод ёзувчиларнинг беназир истеъдодларини намоён этган ҳолда тобора ривожланиб борди (Х. Мина, Н. Махфуз, Ар-Рубоий) ҳамда ўрта ва ёш авлод ёзувчилари гуруҳининг

¹ Kirpichenko V.N. Sovremennaya yegipetskaya proza. 60–70-e godi (Modern Egyptian prose). – М.: Nauka, 1986. – S. 102.

миллий, биринчи навбатда, реалистик анъаналарни ўрнатишга бўлган иштиёқ юзага келди (Ҳасан Канафоний, Солиҳ ат-Тойиб, Рифқат ас-Саид, Ҳамал ал-Ҳитоний, Абдурахмон Муниф). Ижтимоий адабиёт, реалистик адабиётга қизиқиш тобора ортиб борди, турли муаммолар, мавзулар, жанрларни ривожлантиришда тўпланган тажрибани англаш ва сўнгги йилларда унутилган бўлиб кўринган адабиёт, ижтимоий типлар ва ҳаётнинг ижтимоий қатламлари, масалан, ишчилар, деҳқонлар ҳаётига, оддий одамлар ҳаётига бўлган қизиқиш юксалди.

Авлодлар бадиий тарихни ўн йиллар, ҳатто бутун бошли юз йилликларни камдан-кам ҳолларда ҳисоблайдилар: антик давр, Уйғониш даври, барокко. Ҳудди шунингдек, бир кун келиб бизнинг давримиз адабиёти ҳақида шундай дейишади – Йигирма биринчи аср. Вақт деган нарса ўзининг шафқатсиз ҳукмини ўқийди, шубҳасиз, энг бебаҳо асарлар адабиёт тарихига муҳрланади. Нима унутилади-ю, нима сақланиб қолади, буни олдиндан айтиш қийин, лекин ҳозирги адабий ҳаётдан бироз четга чиқиб, маълум даражада эҳтимолийлик билан шуни тахмин қилиш мумкин: ўтган бутун аср давомида сўнгги давр араб дунёси адабиётида шоҳ асарлар сони кўп бўлмаган. XX асрнинг 50–80-йилларида Сурияда ҳаётлик чоғидаёқ классик ижодкорга айланган адиб Ханна Мина ижод қилди. Ҳозирга қадар унинг ўрнини босадиган муносиб ижодкор кўзга кўринмайди. Назаримизда, Х. Минанинг тажрибаси адабиёт хотирасида “ўрнашиб”, бадиий тафаккур ҳаракатининг зарур қисми бўлиб қолади. Бўлажак “чўкки”лар шаклланишидан олдин ички, унчалик сезилмайдиган адабий асарларнинг тўпланиш даври келади. Адиб Исҳоқ, Ал-Кавокибий, энди, эҳтимол, фақат мутахассисларни қизиқтиради, аммо уларнинг ижоди Н. Маҳфузнинг келишига замин тайёрлади.

Ушбу мақолада фақат суриялик ёзувчи Х. Мина ижодини таҳлил қилиш билан чекланмай, балки араб адабиётшуносларининг ёзувчи ҳақидаги танқидий тадқиқотларига ҳам эътибор қаратилади. Чунки танқид ва адабиётшуносликни адабиёт тарихининг ажралмас таркибий қисми деб ҳисоблаш мумкин. Маълум бир даврга оид бутун бошли адабий-ижодий ҳаётнинг ҳеч бўлмаганда бир ёзувчи қаламига мансуб асар мисолида ҳар томонлама ўрганилишини, танқидни ҳар томонлама ўрганмай амалга ошириш имконсиз, чунки бусиз адабий жараён содда ва жўн бўлиб қолиши муқаррардир.

Замонавий араб насрини ўрганиш, унинг асосий тараққиёт босқичларини чуқур илмий ёритиш, жумладан, Сурия адабиётидаги роман жанрининг хусусиятларини аниқлаш энг долзарб ва кўп қиррали муаммо ҳисобланади. Ҳусам ал-Ҳатиб (“Маданий ва ижтимоий-сиёсий юксалиш даври Сурия романи”), Мухсин Жасим Али ал-Мусувий (“Замонавий араб адабиётида араб халқининг озодлик ва тинчлик учун кураши мавзуси”), Аднан ибн Зурайл (“Арабларнинг замонавий романида”), Умар ал-Даққоқ (“Замонавий Сурия адабиёти”), Муртоз Абдулмалик (“Замонавий араб романини ўрганишга кириш”), Аднан ибн Зурейл (“Сурия ҳикояси”) каби араб адабиётшунослари Сурия романнавислигининг ривожланиш муаммоларига алоҳида эътибор қаратганлар.

Буларнинг барчасини ягона хусусият бирлаштиради. Муаллифлар кўпинча бадиий асарлар поэтикасини тадқиқ этмасдан ва таҳлил қилмасдан асарлар мазмунини батафсил баён қилишга уринадилар. Баъзан композиция, услуб, асарнинг тили, бош қаҳрамон образи, муаллифнинг позицияси ва умуман, таҳлил қилинаётган бадиий асар олдига қўйилган муҳим вазифалар ва бошқа бир қатор муаммолар эътибордан четда қолади.

Сўнгги даврларда роман жанри араб танқидчилари, адабиётшунослари ва ёзувчиларининг эътиборини торта бошлади. “Ал-Маъриф” (1980 йил октябрь), “Ат-Ториқ” (1981 йил август) ва “Ал-Мавқиф ал-Адабий” (1982 йил январь) журналларининг Сурия адабиётида

роман жанрини ривожлантиришга бағишланган махсус сонлари ушбу мулоҳазаларни тасдиқлайди.

Таниқли араб адиби Набил Сулаймон ўзининг “Танқид ва Сурия романи” (1981) номли мақоласида шундай ёзади: “Сурия романи ҳали адабиётимизда ҳукмронлик қилиш мавқеини эгаллашга даъвогарлик қилувчи мустақил жанр сифатида ўз ўрнини топгани йўқ. Шеър ва ҳикоя жанрлари турли авлод ўқувчиларининг эътиборини ўзига жалб қилмоқда. Романга келинса, ушбу жанр профессионал бўлмаган ёзувчилар учун имтиёз ҳисобланади, чунки улар учун адабиёт иши кўшимча машғулоти саналади. Роман ёзиш билан эса атиги бир неча профессионал ёзувчи шуғулланади, бироқ уларнинг ушбу жанрда олиб борадиган ишлари баъзан йиллар мобайнида тўхтаб қолади”¹.

Яна бир суриялик таниқли ёзувчи Абдуссалом ал-Ужайлийнинг таъкидлашича, турли ёзувчилар ижтимоий воқелик билан боғлиқликни турли шаклларда ифодалайдилар. Баъзи роман муаллифлари воқеликни худди суратга тушираётгандек акс эттириш билан чеклансалар, бошқалари эса ҳаётдан завқ олиб, уни турли рангларда тасвирлайдилар. “Яна бир гуруҳ муаллифлар эса унинг камчиликларини кўриб, танқид қилишади. Ёмон иллатлардан халос бўлиш йўлини улар мавжуд воқеликдаги ёвузликларга қарши курашда кўрадилар ва ундаги энг яхши хусусиятларни сақлаб қолишни ёқлайдилар. Яна шундай ёзувчилар борки, улар учун атрофдаги олам билан ўзаро муносабат ундан қочишни англатади, улар ҳаққоний ҳаётдан узоқ нарсалар ҳақида ёзадилар. Ўзим ҳақимда айтишим мумкинки, мен воқеликни рад этадиган ёзувчиларданман, баъзида мен уни пушти рангда кўраман, аммо у менга баъзан қора рангда кўринади. Ҳаётнинг ёрқин томонлари ҳам бор, мен унда қувончу шодлик борлигини инкор этмайман... лекин умидсизлик, тушкунликка тушиш учун сабаб кўпроқдек туюлади менга ёки менинг кўзимга жамият ҳаётининг қоронғу томонлари кўпроқ ташланади. Агар қайғуларимнинг сабаблари менга маълум бўлса, унда мен ёмонликларни йўқ қилиш ёки ҳеч бўлмаганда уларни юмшатиш учун ишлай оламан. Масалан, мен бадавийлар муҳитида қасос, қишлоқдаги қолоқлик, учинчи дунё мамлакатларидаги ҳукмдорларнинг золимликлари ҳақида ёздим”².

“Ал-Мавқиф ал-Адабий” (1982 йил январь) деб номланган бошқа бир журналда Ҳусам ал-Ҳатибнинг “Сурия романининг миллий ўзига хосликлари”, Аднан ибн Зурайлнинг “Суриядаги араб романининг шакли ва мазмуни”, Самар Рухий ал-Файсалнинг “Сурия тарихий романида “Сирлар” шакли”, Ханна Аббуднинг “Сурия романида қаҳрамон образи”, Муҳаммад Мунқиз ал-Ҳошимийнинг “Сурия романида романтизм”³ сингари адабиётшунослик ва танқидчилик йўналишида ёзилган мақолалари нашр этилган.

Шундай қилиб, роман жанри замонавий Сурия танқидчилигида кенг кўламда ўрганилмоқда. Бу бутун араб дунёси ижтимоий ҳаётидаги, хусусан, Суриядаги ижтимоий ўзгаришлар билан чамбарчас боғлиқ. Қайд этиш мумкинки, айнан Сурия публицистикасида араб ижтимоий тафаккури тарихидаги қарама-қаршиликлар ёрқин акс эттирилган, адабий услубни янгилаш учун кураш бўлмаганида у йиллар араб адабиётининг бутун тарихи тушунарсиз бўлиб қолар эди. XIX асрнинг сўнгги чораги ва XX аср бошларида Суриядаги қатор йирик ёзувчиларнинг фаолияти бевосита публицистика билан боғлиқ. Шу сабабли, суриялик публицистлар ўша давр публицистикасининг умумий тавсифи билан чекланиб

¹ نبيل سليمان وعى الذات والعالم، دراسات في الرواية العربية. اللاذقية ١٩٨٥ ص. ٢٠٩

² الموقف الأدبي عدد خاص، الرواية في سورية. دمشق. شباط ١٩٨٢. ص ٩

³ فيصل سماق، الواقعية في الرواية السورية. دمشق ١٩٧٩. ص. ١٣. عدنان بن ذريل، أدب القصة في سورية. بيروت ص. ١٣٢-١٥٠

қолмайди, аксинча, унинг ҳаёти, ижтимоий-сиёсий қарашлари ва унинг энг обрўли вакилларининг адабий фаолияти очеркларини беришни зарур деб ҳисоблайди.

Ҳусам ал-Хатиб, Муҳсин Жасим Али ал-Мусувий, Муртоз Абдулмалик, Аднан ибн Зурейл ва бошқа араб адабиётшуносларининг бир қатор асарлари Сурия адабиётида роман жанрининг ўзига хос хусусиятларини ўрганишга бағишланган. Бироқ азалий анъаналарга кўра, юзага келган тасаввурлар таъсирида адабиёт тарихидаги муайян давр тавсифи берилган умумий шарҳларнинг муаллифлари етакчи ёзувчиларнинг ишлари билан боғлиқ материаллардан тўла фойдаланишдан ўзларини тийганлар. Бу ёзувчиларнинг ижодий амалиётларида адабий жараённинг муҳим хусусиятлари ҳамда объектив қонуниятлари чуқур ва ёрқин намоён бўлган, деб ўйлаймиз.

Ҳозирги янги давр ва энг янги даврлар Шарқ адабиётларини ўрганиш тадқиқотчилар олдида, одатда, Шарқ мамлакатларининг миллий ва тарихий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг маданияти билан боғлиқ бир қатор муаммоларни кўяди. Шарқда, хусусан, араб дунёсида ёш миллий адабиётнинг шаклланиш жараёни, бир томондан, кучли барқарор ўрта асрлар маданияти анъаналарининг мавжудлиги, иккинчи томондан, ижтимоий-сиёсий эволюция суратининг ўсиши ва дунё маданияти билан алоқаларни доимий равишда кенгайтириб бориш каби омилларга ўз таъсирини кўрсатди. Улардан бири бошқасига устун келди ва араб мамлакатларидаги ёш миллий адабиётчилар ушбу омилларнинг турли хил элементларини ўзлаштирдилар. Араб адабиёти йилдан-йилга вақт ва инсон ҳаётининг чуқур оқимларига тобора кўпроқ кириб келмоқда. Ундаги тарихий ўзаро тўқнашув кўп қиррали бўлиб боради, инсон тақдири мураккаблашади, ҳулқ-атворнинг ижтимоий ва психологик манбалари янада мустаҳкамланади. Бу нарса адабиётшуносларни адабий жараёни ҳозирги ижтимоий-фалсафий ва эстетик тафаккуримиз даражасида тавсифлаш учун доимо янги параметрларни киритишга мажбур қилади.

Сурия адабиётида роман жанрининг янги эпик жанр сифатида юзага келиши, юқорида ёзилганидек, XX аср бошларига тегишли. XX аср Сурия адабиётининг ўзига хос хусусияти шунда намоён бўладики, унда ижтимоий кучларнинг қайта гуруҳлаштирилиши ва мавжуд феодал-мустамлака тизимида танқидий муносабатнинг кучайиши маърифатпарварлик реализми ўзининг “паст”, ҳаётнинг реал жиҳати ва ўтқир ижтимоий муаммолари билан юзага келди. Аммо шу муносабат билан бадий насрнинг жадал ривожланаётганига қарамай, маърифатпарварлик реализми адабиётида журналларда чоп этилган публицистик наср, мактублар, саёҳатлардан парчалар, ҳар турли кундалик тасвирлар катта аҳамият касб эта бошлади¹.

Роман жанри эпик насрнинг етакчи жанрига айлана бошлади. Бу борада суриялик маърифатпарварлардан ташқи муҳитни ўта механик ва эмпирик (амалий) тарзда идрок этиб ижод қилган Адиб Исҳоқ, Абдурахмон ал-Кавокибий, Нажиб ал-Ҳаддод, Фараҳ Антуан каби адибларнинг яна бир хусусиятини алоҳида таъкидлаш керак ва бу уларнинг дунёқарашларининг бир томонлилиги билан изоҳланади.

Амалий жиҳатдан ҳодисалар ҳақиқатни эмас, уларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий моҳиятини аниқлай олганлар. Воқеликда реалиялар кўпинча “тизим” сифатида эмас, балки фактлар занжири сифатида намоён бўлган. Ва, табиийки, аниқ фактларни тасвирлашга мурожаат қилган ҳолда, улар бадий образларнинг яхлит тизимида ўз воситалари билан вазиятлар ва белгилар ўзаро таъсирининг табиий натижаси сифатида маълум бир ижтимоий можарони очиб бера олмадилар, ўз фикрларини сюжетга асосланган ҳолда ифодалай

¹ نبيل سليمان، الرواية السورية. دمشق ١٩٨٢. ص. ١٧-٢٧: ١٠٨

олмадилар, кузатилган ҳодисаларни шунчаки тиклаш, уларнинг тўғридан-тўғри сатирик жиҳатдан тавсифланиши билан чекланганлар.

Адабиётдаги эволюция, хусусан, XX аср араб адабиётидаги эволюцияни тўла ишонч билан эволюция асри деб ҳисоблаш мумкин¹. Бу, биринчи навбатда, эстетик идрок ва воқеликни тафаккур қилиш тамойилларини янгилаш, типиклаштириш усулларини ва умуман, адабиётнинг структурасини, миллий анъанани ўзгартиришдир. Адабиёт ҳавосиз маконда, бошқа адабиётлар билан, у ерда бўлаётган жараёнлар билан боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлмайди. Назаримизда, адабиётнинг тузилишидан келиб чиқадиган ички ва ташқи (ижтимоий тараққиёт, фалсафий тизимлар, мафкуравий таълимотлар ва бошқалар) ўзгаришларнинг сабаблари ва шароитларини аниқлаш муҳимдир.

Тирик адабий жараён бирон-бир меъёрий эстетика талабларига жавоб бермайди. Бунда ҳамма нарса олдиндан тузилган режага мувофиқ жойлаштирилади. Шунинг учун адабиёт тараққиётининг дихотомик концепциясидан (реализм-антиреализм) қатъиян воз кечиш керак. Бунга кўра ўтмишдаги барча муҳим ҳодисалар реалистик деб эълон қилинди. Шу билан бирга, XX аср адабий жараёни ичидаги кўплаб ҳодисаларга нисбатан қатъий меъёрий талаблар қўйилди ва уларнинг аксарияти антиреализмнинг кўриниши сифатида кўриб чиқилди².

Биз адабий жараёнга таъсир кўрсатувчи икки омил ҳақида сўз юритдик. Агар замонавий араб адабиётига ўз манфаатимиз нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, миллатлараро адабий мулоқотнинг шакл ва усуллари, унинг бир лаҳзали намоён бўлиши ва узоқ давом этадиган оқибатлари кўзга ташланмаслиги мумкин эмас. Бу ерда кўр-кўрона таклид, қатъий танлов, оддий маълумот алмашиш (ҳар доим зарур ва фойдали) ва чуқур сингиб борувчи таъсир, ижодий тажрибанинг асл талқини ва адабий ҳодисаларга муносиб жавоб, дунё санъатида эришилган ютуқларни чинакам ўзлаштириш ва ўз эстетик принциплари, анъаналар ҳимоя қилинганлигини кўриш мумкин. Миллатлараро мулоқот жараёнида ғоявий ва эстетик бойиш муаммоларига мурожаат қилган ҳолда, биз илк бошдан адабиёт деб аталган нарсани бадиий тасвирнинг бутун бошли тизими ёрқин илгари суриладиган ҳамда янги адабий шакл ва жанрлар ишлаб чиқиладиган, янги ижодий методлар ривожлантириладиган бошқа мулоқот турларидан алоҳида ажратиб олишимиз лозим.

Тадқиқотчилар, одатда, араб мамлакатларида ёш миллий адабиётнинг шаклланиш жараёнини адабиётшуносликда илмий муомалага “Ан-Нахда” уйғониш даври сифатида мустаҳкам кириб ўрнашган маданий ҳаётни жонлантириш даври билан боғлайдилар³. Айнан шу даврда Сурия адабиётида янги эстетик қарашлар ҳамда янги адабий йўналишлар шаклланди. Ан-Нахдани маърифатпарварлик даври, Европа маърифатпарварлигига ўхшамаган, ўзига хос, аммо тарихий маънога тўла бўлган давр сифатида тавсифлашга имкон берадиган бир қатор характерли хусусият ва аломатлар мавжуд⁴. Суриядаги биринчи маърифатпарварлардан бири Франсис Марраш (1836–1873) эди; Суриядаги маърифатпарварлик йўналишида иш олиб борган тадқиқотчилар учун муҳим материал унинг “Тарози палласи” китобидан ўрин олган. Китобда мажозий шаклда, Сурия фольклори руҳида маърифатпарварлик ғояларини баён қилади.

¹ Kirpichenko V.N. Sovremennaya yegipetskaya proza. 60–70-e godi (Modern Egyptian prose). – M.: Nauka, 1986. – S. 153.

² Dolinina A. A. Ocherki istorii arabskoy literaturi novogo vremeni (Yegipet i Siriya) (Essays on the history of Arabic literature of modern times (Egypt and Syria)). – M., 1973. – S. 114.

³ حسام الخطيب، سيل المؤثرات الأجنبية وأشكالها في القصة السورية. دمشق ١٩٧٤ ص ١٣٧.

⁴ Dolinina A. A. Ocherki istorii arabskoy literaturi novogo vremeni (Yegipet i Siriya) (Essays on the history of Arabic literature of modern times (Egypt and Syria)). – M., 1973. – S. 120.

Ижтимоий фикрни ривожлантириш учун публицист ва маърифатпарвар Абдурахмон ал-Кавокибий (1849–1903) жуда кўп иш қилди. Адабий анъана изларини аниқ акс эттирган “Истибдоднинг табиати ва кулликка қарши кураш” китобида у Султон Абдулҳамид¹ ҳукмронлик даврини кескин қоралайди. XIX асрга қадар Сурия кейинги давр араб классикларининг анъаналарини сақлаб қолди: шеърятдаги атайлаб мураккаблаштирилган услуб, шеърӣй кўшиқлар илова қилинган қофияланган наср, ўрта аср кўлғезмалари остида стилизацияси ва б. 1920 йил – француз мандати ўрнатилган йил Ғарбий Европа маданиятининг кириб бориши ҳолати кучайди².

Дамашқдаги Фанлар академиясининг ядросини ташкил этувчи, анъанавий араб адабиёти шакллариға амал қилишға чақирувчи, ўрта асрлар адабий ёдгорликларини ўрганган суриялик филолог-олимлар Муҳаммад Курд Али, Халил Марданбей (1895–1959), Бадриддин ал-Ҳамид, Салим ал-Жундий ва бошқа гуруҳларнинг фаолиятлари онгли реакция сифатида намоён бўлди.

1920-йилларда Сурияда анъанавий адабиёт ҳимоячилари билан бир қаторда ёзувчиларнинг янги авлоди пайдо бўлди, уларнинг кўпчилиги Европа мамлакатларида, аксарият ҳолларда Францияда таҳсил олишди. Ғарбий Европа адабиётини тарғиб қилар экан, улар ўзлари билан янги ғоялар ва жанрларни олиб келишган. Бироқ, уларнинг таъсири кейинги ўн йилликда сезила бошлади. XX асрнинг 20-йиллари суриялик ёзувчиларнинг услубларидан, уларнинг насрларининг публицистикасига оидлигидан воз кечиб³, 30-йиллар янги авлод ёзувчилар қисқа ҳикоя жанрини такомиллаштирди, бадиий адабиётни ривожлантириш учун кўп иш қилди. Ушбу авлод ёзувчилари орасида биринчи ислом даври ҳақидаги бир қатор тарихий романлар муаллифи, Сейид ал-Қурайш (1929–1931) ва Умар ибн ал-Хаттоб (1936) деган илк ислом даври ҳақидаги тарихий романлар силсиласи муаллифи, Маъруф Аҳмад ал-Арнаутни (1892–1948) алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ал-Арнаут нафақат ёзувчи, балки йирик адабиёт назарийчиси ҳам эди. Унинг тил, услуб ва бадиий образлар тўғрисидаги мақолалари Шакиб ал-Жобирӣй (1818 йилда туғилган), Фуад аш-Шайб, Муҳаммад ан-Нажжар ва бошқалар каби ёзувчиларнинг шаклланишига катта ёрдам берган.

1925–1927-йиллардаги миллий кўзғолоннинг бостирилиши зиёлилар муҳитида умидсизликларға сабаб бўлган, кўплаб ёзувчиларнинг асарларида из қолдирган. Ўттизинчи йилларда, миллий озодлик кураши кескинлашган даврда адабиёт яна жанговар қуролға айланди. Шеърлари халқни иш ташлаш ва намоийшларға чорлаган шоирлар пайдо бўлди. Хайруддин аз-Зиреклий, Муҳаммад ал-Бузий (1887–1955), Умар Абуриша каби шоирлар француз мустамлакачилигини қораловчи асарлар яратганлар⁴. Лирика юқори бадиийлик чўққисига чикди. 1930-йилларнинг ўрталарига келиб, “Ат-Талиа” журнали атрофида бирлаштирилган янги йўналишда ижод қилган ёзувчиларнинг овозлари (Авангард, 1937 йил) Сурияда янада юксала бошлади. Журнал атрофида бирлашган ёзувчилар, жаҳон адабиётига оид кўплаб асарларни, шу қаторда таниқли намояндаларнинг асарларини арабчаға таржима қилдилар.

¹ Dolinina A.A. Zametki o yegipetskoy literature novogo i noveyshego vremeni // Folklor i literatura Afriki (Notes on Egyptian literature of modern and recent times // Folklore and African literature). – М., 1970. – С. 24.

² Krinskiy A. Ye. Istoriya novoy arabskoy literaturi. XIX – nachalo XX veka (The history of the new Arabic literature. XIX - beginning of XX century). – М., 1971. – С. 403.

³ Dolinina A. A. Ocherki istorii arabskoy literaturi novogo vremeni (Yegipet i Siriya) ((Essays on the history of Arabic literature of modern times (Egypt and Syria)). – М., 1973. – С. 121.

⁴ Luskiy V.B. Nasionalno-osvoboditelnaya voyna v Sirii (National Liberation War in Syria). – М., 1964. – С. 62.

Ана шу авлод ёзувчиларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли новелла (ҳикоя) жанри шаклланди. Психологизмга, оддий одамнинг ички дунёсига эътиборни қаратган ҳикоя пайдо бўлди, сюжет тузилиши, композицион воситалар – пейзаж, ташқи портретни ўзлаштириш давом этмоқда, бир сўз билан айтганда, адабиёт буларсиз роман каби мураккаб шаклларга ўта олмайди.

Замонавий роман шаклланишининг илк босқичида (Сурияда бу босқич фақат XX асрнинг 20-йилларига тўғри келади), жанрнинг шаклланишига кўмак берган адабий манбалар, келиб чиқиши жиҳатдан ранг-баранг ва эстетик материаллар аниқ-равшан намоён бўлади. Сурияда роман жанрининг шаклланиши замонавий адабиётнинг пайдо бўлиши ва умуман, замонавий санъатнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ ҳолда кечади. Буларнинг барчаси, маълум маънода, узоқ давом этган жараён – Суриянинг кенг дунё маданий алоқалари тизимида қўшилиши жараёнининг бир қисми эди. М. Бахтиннинг “жанр – бу санъатнинг хотираси” формуласи, авваламбор, жанр муаммоларига аниқ тарихий ва типологик ёндашишга йўналтирилган. У адабиётнинг муҳим хусусиятларидан бирини аниқлашга имкон берадиган энг муҳим нарсани ўз ичига олади – жанрлар узлуксиз ривожланиш ҳолатида бўлади, улар ҳаёт ўзгариши билан туғилиб, йўқ бўлиб кетади, бинобарин, бадиий асар мазмуни ҳам. Суриядаги адабий жараён бизга буни кўришга кўмак беради¹.

XX аср 30-йилларида йирик араб адибларининг деярли барчаси анъанавий Сира – пайғамбаримиз Муҳаммад (саллоллоҳу алайҳи ва саллам) ҳаётлари тасвири матнлари – Таҳа Хусайн (1889–1956), Тавфиқ ал-Ҳаким (1848) ва суриялик Маъруф ал-Арнаут (1892–1948), уч жилдли тарихий роман – “Саид ал-Курайш” (1929), икки жилдли роман – “Умар ибн ал-Хаттаб” ва “Фотима она” романларига мурожаат қилдилар. Аслида бу адибларнинг барчалари қадимги матнларни янги замон таълимотлари даражасида муаллиф сифатида қайта ишлаган ҳолда Сира ва ҳадисларни талқин қилишга уриндилар. Бундай тарихий романларни яратишга адибларнинг ўз мамлакатининг қаҳрамонона ўтмишини кўрсатиб бериш, қадимги даврлар араб жамиятининг манзарасини қайта яратиш саъй-ҳаракатлари рағбат бўлди. Тарихий роман жанрида асар яратган ёзувчилар озодлик учун кураш идеаллари ўз аксини топган халқ тарихи даврларига мурожаат қиладилар.

Ҳар бир адабий давр ўзига хос жанр тизимини туғдиради. Жанрларнинг умумий манзарасида йирик санъаткорларнинг ижодий ютуқларида мустаҳкамланган даврнинг бадиий қиёфаси ҳам намоён бўлади.

Табиийки, маданий юксалиш ва Суриядаги маърифатпарварлик ва мустамлакага қарши ҳаракатларнинг ривожланиши шароитида очик-ойдин саргузаштли роман китобхонларнинг талабларини қондира олмаётган эди. Янги даврда тарихий роман жанрнинг шаклланиши жараёнида ҳал қилувчи роль ўйнашни давом эттириб, аввало, маърифатпарварлик ва ватанпарварлик вазифаларидан келиб чиққан юксак тарихийликнинг юқори даражаси билан тўлдирилган.

Ўз халқининг ва улуғвор ўғилларининг тарихини бадиий асарларда тирилтирар экан, ёзувчилар чет эл маънавий ҳукмронлигига қарши туришга, замондошларнинг ватанпарварлик туйғуларини тарбиялашга ва кескинлаштиришга ҳаракат қилдилар. Шундай қилиб, сюжет, тарихий воқеалар М. Арнаутнинг олдинги планига чиқди. У ўз романларининг бадиий шаклига унчалик аҳамият бермади. М. Арнаут жамиятнинг аристократик қатламлари ҳаётини тасвирлаган ва камдан-кам ҳолларда оддий одамлар ҳаётига мурожаат қилган. М. Арнаут романларининг айрим камчиликларига қарамай, улар ушбу жанрда ёзилган илк

¹ Veselovskiy A. Istoricheskaya poetika (Historical poetics). – М., 1990. – S. 181.

адабий тажрибалар ҳисобланган. А. А. Долинина таъкидлаганидек, насихатомуз элементлар маърифатпарварлик мавзусидаги асарларга хос муҳим аҳамият касб этади¹.

Сурия адабиётида романнависликнинг ривожланишида Шакиб ал-Жобирий (1912 йилда туғилган) алоҳида ўрин тутди. У ўзининг адабий фаолиятини 30-йилларда, Сурия Европа маданияти билан кўпроқ танишишни бошлаганида бошлаган. Шакиб ал-Жобирий ижодининг бошларида француз ва немис адабиётининг таъсири сезилади.

Шакиб ал-Жобирий ўз адабий фаолиятини “Очкўзлик” романидан бошлаган (1937). У ўзининг “Тақдир ҳазиллашмайди” деб номоланган иккинчи романини Иккинчи Жаҳон уруши арафасида, яъни 1939 йилда нашр этди. Адибнинг навбатдаги асари 1946 йилда ёзилган, “Камалак” романи эса 1961 йилда нашр этилади.

Агар М. Арнаут тарихни ўз романлари учун мавзу сифатида олган бўлса, Шакиб ал-Жобирий эътиборини ўз замондошларининг феъл-атворларига қаратади, уларнинг ички дунёсига кириб боришга, ўз қаҳрамонларининг ўзига хослигини очиб беришга интилади. Шунинг таъкидлаш керакки, бу давр немис романтизмнинг таъсири адабиётда сезилди.

“Романлар Ғарбий Европа адабиётлари ва миллий анъаналарининг охиригача ўзлаштирилмаган ўзаро боғлиқлик изларини акс эттиради. Бу фикрларнинг мавҳумлигида ҳам, бадиий гавдалантиришда ҳам ўз тасдиғини топади. Жанр шаклининг мўртлиги, жанрнинг хомлиги, хилма-хил адабий анъаналарнинг кучли таъсирини ҳали ўзлаштирмаганлиги жуда аниқдир”². Таниқли шарқшунос Л. С. Гиунашвилининг форс романи ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги фикрлари Сурия насридаги жараён билан мутаносибдир.

Бадиий ва ғоявий маънода маълум муайян ривожланиш Ал-Жобирийнинг “Тақдир ҳазиллашмайди” ва “Камалак” роман-диалогиясида сезилади. Гарчи ушбу икки романнинг асосий воқеалари Европада рўй берган бўлса ҳам, ёзувчи арабларга руҳан бегона бўлган “Очкўзлик” романида етарли бўлмаган қаҳрамонлар ва воқеаларга миллий бўёқ беришга интилган. Шунинг учун, ҳам баъзи араб адабиётшуносларининг фикрича, “Очкўзлик” асари унинг Эльза дастлаб ёқтириб қолган “эркин” (ноқонуний) ҳаёти ҳақида.

Романнинг иккинчи қисми уларнинг ўғли Муҳаммад Алига бағишланган. Эльза ўғли билан бирга Австриядаги бир қишлоққа кўчиб ўтади. Муҳаммад Али тиришқоқ бола бўлиб вояга этади, ўз устида кўп шуғулланади, ислом динини ўрганади. Онаси эса ўз эри ва унинг араб дўстларини унута олмайди. Шундан кейин Эльза ўғли билан Берлинга кўчиб кетади. У ерда унинг ўғли очликдан, ёмон овқатланиш туфайли сил касалига чалинади ва вафот этади, Эльза эса Гамбургга қайтади. Эльза бу ерда болаликдаги дўстини учратади. У раққосалик қилар эди. У Эльзани ўзи билан бирга ишлашга кўндиради ва шу тарзда Эльза Байрутга келади, у ерда ўзининг собиқ севгилиси Ала билан учрашиб қолади ва ўғлининг ўлими ҳақида унга сўзлаб беради. Кўриниб турганидек, асар Эльза ва Ала ўртасидаги романтик ва баъзан фожиали муносабатлар романнинг асосини ташкил этади. “ШарқҒарб” мавзуси ҳар доим араб ёзувчилари ижодида муҳим ўрин тутган. Ал-Жобирий қаҳрамонлар орасидаги мураккаб муносабатларни тасвирлар экан, Шарқ ва Ғарб дунёсининг ҳеч қачон бир бўлмаслиги, улар орасида муроса бўлмаслигига эътибор қаратди. Инсонлар характеридаги тафовутлар, фикрлаш тарзи, турмуш тарзи орасидаги фарқлиликлар оиладаги келишмовчилик, ихтилофларга сабаб бўлишини тасвирлайди.

¹ Dolinina A. A. Ocherki istorii arabskoy literaturi novogo vremeni (Yegipet i Siriya) (Essays on the history of Arabic literature of modern times (Egypt and Syria). – М., 1973. – S. 82.

² Giunashvili L.S. Problemi stanovleniya i razvitiya realizma v sovremennoy persidskoy proze (The problems of the formation and development of realism in modern Persian prose). – Tbilisi: Mesniereba, 1985. – S. 91.

Ала ва Эльза образлари муаллиф томонидан иликлик ва лиризм билан ёзилган, баъзан бу сентименталликка айланиб кетган. Араб ёзувчилари, шу жумладан, Ал-Жобирий ўз ижодий услубларидаги романтик ва сентиментал хусусиятларни енгиб, реалистик роман сари йўл олдилар. Қахрамонларнинг ички дунёсига, уларнинг ҳис-туйғулари ва азоб-уқубатларига ҳаддан ташқари эътибор Ал-Жобирийга севги, никоҳ ва аёлларнинг жамиятдаги мақоини янада чуқурроқ акс эттиришига тўқинлик қилади. Ал-Жобирий романнинг мураккаб композицион шаклини ўзлаштирган ҳолда сюжетни моҳирона чизади. Роман воқеалари шундай изчил кетма-кетликда баён этиладики, ўқувчининг романга ҳос интригалар, муаммоларга бўлган қизиқиши сусаймайди¹.

Араб адабиётшуноси Умар ал-Дакқоқ таъкидлаганидек: “Шакиб ал-Жобирий ўз маҳорати билан адабиётда катта роль ўйнаган. У ўз қахрамонларининг ички дунёсини очиқ беришга қодир бўлган, уларнинг ўзига ҳос хусусиятларини чуқурроқ кўрсатиш ва таҳлил қилишга ҳаракат қилган. Сурияда бу ёзувчининг романлари пайдо бўлиши билан янги бадиий роман дунёга келди”². Сурия адабиётининг янада юксалиши урушдан кейинги даврда адабиётга кириб келган ёш авлод ёзувчиларининг шаклланишига катта таъсир кўрсатган 1935 йилда “Ат-Талиа” журналининг пайдо бўлиши билан боғлиқ.

Шундай қилиб, Сурия адабиётида роман жанрининг пайдо бўлиши ва ривожланишини ўрганиш сирасида икки бир-биридан фарқли босқични ажратиш мумкин. Биринчи босқичда (20-йиллар ва 30-йилларнинг ўрталари) француз мандат режими шароитида миллий-озодлик ҳаракатининг кўтарилиши туфайли юзага келган, мамлакатдаги маданий кучларнинг бирлашиши рўй беради.

XX аср 40-йиллари ўрталарида Сурия жамиятининг янги, демократик онгини акс эттирувчи наср жанрлари интенсив шаклланади, замонавий Сурия адабиёти тарихининг иккинчи босқичи бошланади. Араб мамлакатларида таржима қилинган ва наср этилган Ғарб реалистлари, шунингдек, россиялик ёзувчиларнинг асарлари таъсири остида араб адабиётида реалистик йўналишни шакллантирган кўплаб ёзувчиларнинг шахсиятлари шаклланди.

Сурия адабиётида халқнинг машаққатли ҳаёт шароитлари билан боғлиқ ижтимоий тенгсизлик, ишсизлик мавзулари юзага келади. Бадиий асарларда ижтимоий мавзуларни акс эттириш натижаси ўлароқ, шуни айтиш мумкинки, уларда жамиятдаги ўзининг ўрнини яхши англавчи ва ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи фаол қахрамон пайдо бўлди. Бу XX аср 40-йилларнинг охири ва 50-йилларнинг биринчи ярмида юз берди.

1950-йилларнинг ўрталарида, умуман араб адабиётида, хусусан, Сурия адабиётида “роман ҳукмронлиги” даври бошланади. “Бошқа жанрларнинг деярли барчаси озми-кўпми даражада романлаштирилади. Романнинг адабиётда мавжудлиги туфайли қатъий каноник жанрлардаги шартли тиллар жаранглай бошлади.

Бу билан бошқа адабий жанрлар ҳам “романлаштирилдими?” деган савол туғилади. Ушбу саволга қуйидагича жавоб бериш мумкин – роман жанрининг таъсирида янада пластикроқ, эркинроқ бўлиб борди, уларнинг тили диалектизмлар эвазига янгилана борди, кулги, истехзо, ва энг муҳими, ҳаёт билан алоқада бўлишга имкон берадиган баъзи бир семантик кемтиклик унинг ичига сингиб борди.

¹ Lamidze G.I. Problemi tvorcheskogo vzaimodeystviya natsionalnix literature (Problems of the creative interaction of national literatures). – М., 1961. – S. 61.

² عمر الدقاق الانواع الادبية في سوريا. دمشق، 1971، ص. 21

Ханна Минанинг асарлари хақида ўз даврида жуда кўп ёзишган. Романнавис адиб, жамоат арбоби Ханна Минанинг номи Нагиб Махфуз, Юсиф Идрис, Ҳусайн Муррув ва бошқаларнинг номлари билан бир қаторда араб дунёсида яхши маълум ва машхурдир. Араб китобхони учун Сурия шаҳарлари – Лазикия, Дамашқ, Ҳалаб аҳолиси билан танишиш кўп жиҳатдан Ханна Минанинг китоблари орқали юз беради, дейиш муболаға бўлмайди. Бундай ҳолат, шубҳасиз, ёзувчининг, танқиднинг зиммасига улкан масъулият юклайди. Танқид кенг омма эътиборига ҳавола этилган муаллифнинг китобларида ҳақиқат нақадар чуқур ёритилганлигини аниқлашга интилади.

Юқорида зикр этилганлардан келиб чиқиб, қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

Сурияда замонавий адабиётнинг шаклланиш жараёни роман жанрининг пайдо бўлиши ва ривожланиши билан чамбарчас боғлиқ. Бунда XX асрда ижод қилган баъзи ёзувчилар анъанавий араб романи “Сира” тажрибасини янги талқинда қўллашга уринишган (Маъруф ал-Арнаут) бўлсалар, бошқалари Европа романнавислиги анъаналарига (Шакиб ал-Жобирий) кўпроқ эргашганлар.

XX аср 40-йилларининг ўрталаридан бошлаб Сурия замонавий адабиёти, шу жумладан, дунё тажрибаси таъсирида реал тенденцияларнинг кучайиши билан тавсифланадиган янги жанрнинг ривожланиш босқичи бошланади. Бу даврда Сурия адабиётида ижтимоий мавзуларга нисбатан алоҳида қизиқиш кучаяди, бадиий асарларда жамиятдаги ўрнини тан олувчи ва ўз ҳуқуқи учун курашувчи фаол қаҳрамон образи юзага келади. Шу нуқтаи назардан замонавий суриялик ёзувчи Ханна Минанинг ижоди ўзига хос воқеа ҳисобланади.

ГЕРОИ АРАБСКИХ ПЛЕМЕННЫХ СКАЗАНИЙ «АЙЙАМ АЛ-АРАБ»

МУТАЛОВА ГУЛНОРА

PhD (филологические науки), ТГИВ

Аннотация. В истории изучения мирового эпоса арабский эпос долгое время оставался неизученным, а его специфика иногда была причиной того, что говорили о его отсутствии у арабов. До настоящего времени эпические образцы рассматривались в основном как источники, представляющие интерес лишь для ученых-историков и этнографов. Одним из уникальных образцов раннесредневекового эпического творчества арабов являются племенные предания, известные в арабистике как «Аййам ал-араб» («Дни арабов»). Это собрание устных, а позже письменно зафиксированных повествований является не только уникальным историческим памятником, но и ценным филологическим источником в самом широком его понимании.

Данная статья посвящена изучению вопроса роли и места человека в доисламском обществе, его сущности и достоинств, положительных и отрицательных сторон, получивших художественное отображение в «Аййам ал-араб».

С этой целью были отобраны и проанализированы племенные сказания – «Дни», на основе которых были выявлены главные участники исторических событий – эпические герои, составлена их классификация, а также затронут вопрос прототипа литературных героев в арабской литературе и их влияния на формирование литературных типов на последующем этапе её развития.